

THALÉSZ, AZ ELSŐ?

Az európai kultúra alapjait... Krétán kell keresnünk.
(Hédervári Péter)¹

Diogenész Laertiosz hat Thalész ismert, s közülük: „egy régi, Hésziodosz, Homérosz és Lykurgosz idejében” élt.²

Bizonyára arról a bölcs férfőről van szó, aki a kilencedik és a nyolcadik század fordulóján működött, amikor Homérosz járta a nemesi udvarházakat, hogy dalaival a régi dicsőséget zengje, és az új világberendezkedést dicsérje. Lehetséges, hogy „e régi Thalész” némileg későbbben, a nyolcadik és a hetedik század körül, a rejtélyes Lükurgosz és Hésziodosz kortársaként működött.

A neves **krétai** lírai költőről, etikusról és jogtudósról, **knósszoszi** Thalészról van szó.

EUROPÉ FÖLDJE

Ha régmúltunkat kutatjuk, akkor Kréta szigetére Zeusz szülőföldjére, türoszi Európével kötött nászának helyére kell vetni tekintetünket. Innen sugárzott ki a civilizáció elsősorban az égei-tengeri szigetvilágra, később Hellaszra és Európára, ami jogosan viseli Európé nevét.

A krétai államszervezés Európában a legkorábbiak közül való. Zeusz és Európé fiai uralkodók lettek: **Minósz** Krétában, **Rhadamanthüsz** Boiótiában, **Szarpedón** Lükiában. Haláluk után Minósz a túlvilági bírák elnöke lett, az ázsiaiak felett Rhadamanthüsz, az európaiak felett Aiakosz (Aigina királya, szintén Zeusz fia) ítélkezett.

Kréta hosszú ideig a Földközi-tenger és beltengerek ura volt, a kis-ázsiai tengerpart, az égei-tengeri szigetek, Peloponnészosz és Attika nagy része hatalma alatt állt: „A régiek közül Minósz volt az első, aki... hajóhaddal rendelkezett; s ő tartotta hatalmában a mai Hellén-tenger legnagyobb részét. Birtokba vette a Küklasz-szigeteket is; a legtöbbet gyarmatává tette, de előbb elűzte a kariaikat, és a hatalmat saját fiaira ruházta. Természetesen igyekezett már amennyire lehetséges volt, megtisztítani a tengert a kalóztól, hogy bevételei minél biztosabban megérkezzenek.”³ A mitológia arra utal, hogy a legkorábbi időkben élénk kapcsolat volt Kréta és Szicília között.

Máig csodáljuk a korakrétaiak teljesítményét. A szellemi kibontakozásuk centrumában az alkotmányozás és jogalkotás állott. Kréta a jogelmélet elveinek kidolgozója, oktatója és a görögök lakta világba való kisugárzásának központja volt. Több nemzedék erőfeszítésének gyümölcse az, amit Sztrabón így összegzett: „Abban általános az egyetértés, hogy Krétában a régi időkben jó törvények voltak s a maga követőivé tette a hellének legjobbait, elsősorban a lakedaimónokat.”⁴ Az újabb kori kutató ennél tovább megy, mint Bachofen állítja „Athénban Kréta folytatást és betetőzést nyer”-t.⁵

A krétai gondolkodás az egész görögök lakta világra kihatott. Egyáltalán a hellén mitológia, a hellén jog, nem kevésbé a filozófiai szemlélet és gondolkodás ott alakult ki a legadekvátábban, ahol korábban élénk és szoros volt a kapcsolat a politikailag, technikailag és kulturálisan fejlettebb minószvilághoz, ahol a kötelékek a legátfogóbbak és legmélyrehatóbbak voltak.⁶ E korai filozófia, mondja Plátón, éppen „Kréta szigetén és Spártában a legelterjedtebb.”⁷ S nemcsak Spártára és Lükurgoszra kell gondolnunk, hanem Athénre, Drakónra és Szolónra is.

RHADAMANTHÜSZ ÉS PLATÓN

Minósz „buzgó követője volt az ősi Rhadamanthüsznek, aki nagyon igazságos volt s azonos nevű az ő testvérével; ez volt az első, aki a szigetet törvények alkotásával, városok rendezésével, alkotmányok adásával kiemelte a régi zűrzavarból, s mindezt úgy tüntette fel, hogy az általa hozott intézkedéseket mind Zeus sugallta.”⁸ Nevével kapcsolhatjuk össze, ha egyáltalán élt, a törvények által rendezett viszonyok kiépítésének kezdetét.⁹

Rhadamanthüsz szerint „*Akkor jár egyenes úton az igazság, ha kinek-kinek azt kell elszenvednie, amit maga is elkövetett.*”¹⁰ Ez a szemet szemért, a fogat fogért, a **talio** elve. A **lex talionis** egyszerre törvény, egyszerre törvénykezési alapelv és egyszerre metajogi következtetés. Egy másik hagyomány úgy tudja: „*Héraklész Rhadamanthüsz egyik törvényét idézte, melynek értelmében az az ember, aki jogtalanságot kezdeményező személy ellen védekezik, ártatlan.*”¹¹ A közlés arra mutat, hogy korán kezdett oldódni a talió-elv merevsége.

Az alvilági Rhadamanthüsz bíraskodása közben „*gyakran megesik, hogy elvonul előtte királyok, fejedelmek vagy hatalmasok lelke, nem fedez fel bennük semmi egészségest, a sok hamis eskü, a sok jogtalan tett csupa seb és ostorcsapás rajta, a hazugság és a hivalkodás meggömbítette, s mert igazság nélkül nőtt fel, nincs benne semmi egyenes, a telhetetlenség, az elpuhultság, a gőg, a zabolátlanság aránytalanná és utálatossá tette. Így látja Rhadamanthüsz a lelket, s dicstelenül a fogságba küldi.*”¹² Rhadamanthüsz „*megkapta a legigazságosabb jelzőt.*”¹³ Az **alvilági** bíró **igazságosságát** a földi bírók nemesség, gazdagság, szépség, a hamis eskü befolyásolta többnyire igazságtalan ítéletei világítják meg.

A bírói ítéletek szubjektivizmusát oldandó Zeusz elrendelte, hogy túlvilági bíró **pőre** és **névtelen** holtak felett ítéljen, ugyanis a ruha és a rang befolyásolhatja döntésében. Maga Rhadamanthüsz „*úgy gondolkozott, hogy emberi bíróra nem szabad rábízni a döntést, hanem csakis istenekre, s ennek alapján a perek egyszerű és gyors eldöntése vált lehetővé számára. Ugyanis minden vitás kérdést illetően alkalmat adott a peres feleknek az eskütételre, gyorsan és biztosan intézte el az ügyeket.*”¹⁴ Ez az eljárásjogi elv az istenhit és az eskü szoros és szilárd kapcsolatán nyugszik.¹⁵

Platón megjegyzi: „*hogy az emberek egy része egyáltalán nem hisz istenekben, mások pedig úgy vélik, hogy nem törődnek velünk, végül a leghitványabbaknak, akik többségben vannak, az a véleményük, hogy egy kevés áldozat és hízeltetés árán segítőitársaik lesznek az istenek a harácsolásban, és sok esetben nagy büntetésektől szabadítják meg őket – Rhadamanthüsz művészete bizony többé nem volna megfelelő a mai emberek peres ügyeinek eldöntésére. Az emberek vallásos meggyőződésének megváltozásával tehát a törvényeknek is meg kell változniuk.*”¹⁶ S valóban, az emberek isten-közelségének szüntével az eskü elveszíti kötő tartalmát, sőt az istenek az emberek segítőitársaik lesznek a harácsolásban.

Platón másokkal ellentétben a peres eljárási elveket nem tartotta érinthetetleneknek, hanem az istenhit változásainak következményeiként értelmezte. De a háttérben felsejlik, hogy a társadalom és a jog igazi istene az anyagiasság, a zabolátlan zsákmányolás, a telhetetlen kincsgyűjtés, az erőszakkal és hazugsággal elérhető haszon. Ez reális helyzetértékelés, és érzékeny rátapintás a társadalom és a jog közötti kapcsolat mibenlétére.

ZEUSZ BARLANGJA

A kezdetről szólva Minósz neve merül fel, „*a történelem szerint derék törvényhozó volt, aki először lett tengeri hatalmasság... Ezzel szemben a régiek egyéb, mégpedig a mondottakkal ellentétes dolgokat beszélnek róla, hogy zsarnoki és erőszakos módon uralkodott, s az adókat kíméletlenül behajtotta.*”¹⁷ A apokrif platóni „**Minósz**” is úgy mutatja be, mint igazságtalan, féktelen, hitvány, nehéztermészetű fickót.¹⁸ A törvényhozás kiemelkedő színvonala és erőszakkal történő betartatása egymást feltételezik, nem pedig ellentmondanak egymásnak. Mindez beleillik abba a „*toposz*”-nak mondott, de a barbár viszonyokat barbár eszközökkel civilizáló hatalom képébe, amely talán egyedüli reális ellensúlya volt annak a káosznak és kuszaságnak, rendtelenségnek és felfordulásnak, amellyel az ősi, nemzeti viszonyok felbomlása és az állam- és jogrend kiépítése járt.

Az ősi Rhadamanthüszhöz hasonlóan Minósz „*kilencévenként fölment Zeus barlangjába s egy ideig ott időzött, majd bizonyos összeállított rendeletekkel jött vissza, amelyekről azt mondotta, hogy Zeus parancsai.*”¹⁹ Az „*Odüsszeia*”-t idézzük:

*Van bizonyos Krété, sziget ez, közepében a borszín
tengernek, szép dús partját a habok körülöntik;
rajta kilencven város, azokban számtalan ember.*

-----
*És Knószosz nagy vára, kilenc évig hol a legfőbb
Zeusszal társalgó Minósz gyakorolta uralmát...*²⁰

A minőszi jogalkotás szent helye Dikté hegyén található Zeusz szent barlangja.²¹

Ha ez a barlang ugyanaz, ahol a mítosz szerint Zeusz született, s ahova Rheia elrejtette Kronosz elől, s a kurészek őrzésére bízta fiát, akkor Minósz a barlangban Zeusz papjaival, a kurészekkel konzultált.²² A jogelmélet és a filozófia sokat köszönhet a kurészeknek.²³ Közösségük a mitológián és a jósláson kívül a csillagászat, a naptárkészítés, a matematika, a geometria, az orvoslás, az etika és a politikai gondolkodás, a jogalkotás és alkalmazás, és mindezek alapján az elemi filozófiai elméletek központja és műhelye volt. Katonai képzettségük és hősiességük is legendás volt. Egyszerre védtek a poliszt joggal és fegyverrel.

A Minósz-mítosz az első komoly rés a mitológia épületén. A törvény forrása Zeusz kezéből Minószéba került át, Zeusz szerepe a papság által közvetített és megfogalmazott sugallatra korlátozódott, s arra, hogy a szentség fényével legitimizálja a papság és a király törvényhozó és ítélkezési hatalmát.

Az emberek történelmüket egyre inkább úgy fogják föl, mint saját döntéseik és tevékenységük termékét. Az alkotmányozással és törvénykezéssel mitológiai körítésben, de világosan és határozottan a jogi igazságosság, valamint az ismeretek igazságtartalma, s annak társadalmi feltételrendszere, igazolásának, bizonyításának módja kerül terítékre. Ez a társadalomtudományok magva, amiből az kibontakozott és terebélyes fává nőtt.

A KURÉSZ

Hellasz-szerte köztudott volt Krétáról, „*hogy inkább a gondolatnak, semmint a szónak van bővében*”.²⁴ E gondolati gazdagságba született bele krétai Thalész, e szellemi kincssel felvértezve kezdte meg pályáját. Felléptekor, természetesen, a minőszi kor régen letűnt, ő már a minőszi hagyományt megőrző és továbbfejlesztő dór hódítók fia volt.

Ki volt knósszoszi Thalész?

Felmerülhet, hogy koszmosz, városának egyik vezető hivatalnok volt, akit csak egy évre választottak, s esküvel köteleztek az alkotmány betartására.²⁵ A koszmosz bírói hivatal viselve ítéleteket hozott, büntetéseket szabott ki. Egy-egy koszmosz működése, ítéleteinek elméssége és büntetéseinek igazságossága kitűntethetett a többieké közül, de ezzel bizonyára nem nyerhetett volna poliszközi tekintélyt. Hogy ő koszmosz lett volna, azt elvethetjük, ugyanis azt állítják róla, hogy korának egyik legnagyobb törvényhozója volt.²⁶ Ha Kréta és Knósszosz államéletében elfoglalt helyére vagyunk tekintettel, akkor elvei alapján kétségekkel fogadhatjuk közvetlen törvényhozói szerepkörét is.

Arisztotelész az „*államtudománnyal foglalkozó bölcselők*” két típusát különböztette meg: „*Azok közül, akik az államtudományról gondolataikat kifejtették, egyesek egyáltalában nem foglalkoztak közügyekkel, hanem magánemberként élték életüket... mások viszont törvényalkotókká lettek... maguk is részt vállalva a kormányzásban*”.²⁷ Tanítványainak nézeteiből, követőinek tetteiből visszakövetkeztetve feltételezhetjük, hogy azon államtudományokkal foglalkozó gondolkodók közé tartozott, akik nem foglalkoztak közügyekkel, és nem voltak törvényalkotók. Abban a korban anakronisztikus lenne önálló – „*magánemberi*” – értelmiségi létet feltételezni. A kor társadalmi berendezkedése és a hagyomány alapján reálisan gyanítható, hogy Thalész pap volt, s ha papként Krétán élt, akkor Zeusz krétai papja lehetett, azaz kurész.

Az intézményesült joggal olyan, külön-külön megválaszolandó, de egymással szoros kapcsolatban álló kérdések merültek föl, mint a társadalmi rend megszervezésének és a hatalom érvényesítésének elvi alapjai, gyakorlati eszközei és módjai. A társadalmi valóságról szólni ettől kezdve csak ezekre és kölcsönös kapcsolatukra válaszolva lehetett.²⁸ Az intézményesült jog hívta életre azt az elméleti, mondjuk így, filozófiai gondolkodást, ami knósszoszi Thalész munkásságában testet öltött.²⁹ Ennyiben kezdett Thalész *filozofálni*, ami ha filozófiai gondolkodás volt, akkor természetesen *társadalom*filozófiai elmélet volt. Azon államtudományi foglalkozó bölcselők egyike volt, aki *teoretikusként* lépett fel. Ő államtudományi eszméssel, az alkotmányozás és a törvényhozás elveivel szolgált a hatalomnak. Ezt támasztja alá, hogy külföldi szerepvállalásra is rávehető volt.

Mint a társadalomelmélet első ismert tudósa és tanítója, ő dolgozta ki az alkotmányozás és a törvénykezés alapelveit, foglalta össze a jogalkalmazási szabályokat, a törvények kidolgozásának, elfogadtatásának, kihirdetésének, és alkalmazásának módjait.

Valószínűleg benne tisztelhetjük az első társadalomkritikust is, az utópizmus és a szociológiai gondolkodást ösztönző kezdeményezőjét.³⁰ Ha a filozofálás az „*arkhé*” keresésével kezdődik, akkor nem kizárt, hogy a kezdeményező krétai Thalész volt, aki a társadalom „*arkhéját*” a „*háznép*”-ben találta meg, amit a nagy-görögországi Katané törvényhozója, Kharondász „*asztaltársak*”-nak, és Athénben, Drakón és Szolón reformjait lendítő Epimenidész „*jásztársak*”-nak nevezett.³¹

Mivel a jog és az erkölcs elválása ekkor még el sem kezdődött, a jogi igazságosságok mellett ő az etikai értékek első elméleti igényű megfogalmazója. „*Ódái szelíd és megnyugtató hangnemiükkel engedelmessegre és a lélek összhangjának megőrzésére buzdították polgártársait. Azoknak, akik költeményeit hallgatták – tudatuk vagy akaratuk ellenére –, megszelídült a lelke, felhagytak a gyűlölködéssel és viszályokkal, s csak arra törekedtek, ami jó és nemes.*”³² Költészetének tartalma etikai. A „nyugalmasság”, az „engedelmesség”, a „lélek összhangja”, a „lelki szelídség”, a „jószág”, a „nemesség” mint **pozitív** erkölcsi értékek, és a „gyűlölködés” és a „viszálykodás” mint **negatív** erkölcsi értékek szembeállítására mutat, hogy a társadalmi kollíziók már érzékelhetően polarizálták az emberi magatartásokat. A filozofémák mindenekelőtt etikai és jogi normák és elvek lírai megfogalmazásban öltöttek testet.

A LÁTSZAT-KÖLTŐ

Plutarkhosz azt állítja, hogy ugyan „*Thalész mint lírai költő vált ismertté, de a költészetet csak látszatra művelte, valójában korának egyik legnagyobb törvényhozója volt.*”³³ A „*a költészetet csak látszatra művelte*” fordulat, minden valószínűség szerint, Platóntól való átvétel.³⁴ A rejtettség, a zártság, amely a kurészok esetében is megjelent, s meghatározta Thalész magatartását, keleti sajátosság volt.³⁵

A nyílt és a burkolt tevékenység kettőssége krétai Thalész esetében abból adódhatott, hogy tudományos munkássága a papi közösség tevékenységének titkos, **ezoterikus** részét képezte, amit tevékenységének **exoterikus** részeként költői munkásságával népszerűsített, de ha úgy tetszik, leplezett. Egy olyan korban, amikor ezoterikus és az exoterikus elválása általános volt, a nyilvános költészet és a leplezett tudomány elválása a papi kaszt kiváltságát fejezte ki.

És nem egyszerűen az ezoterikus és az exoterikus viszonya merül itt föl! Meglehet, hogy Platón és Plutarkhosz félreértelmezett vagy nem vett figyelembe valamit. Krétán a költészet és a törvénykezés egybefonódott: a törvényeket megénekelték, úgy tanították meg a gyermekeknek.³⁶ Az, hogy Thalész költőként lépett föl, a legteljesebben összhangban volt társadalmi-értelmiségi, törvényhozói vagy törvényt magyarázó státuszával, a maga korának értelmiségi gyakorlatával: „*Az első lírai ritmusok... azok voltak, amelyek szabad államok törvényeit énekelték meg.*”³⁷

Akár így, akár úgy volt, alaptalan feltenni, hogy a látszat-költészet és a tudomány-titkolás külsődleges valami, amitől, ha valaki akar, megszabadulhatna. Értsük úgy, hogy ott és akkor a krétai elmék „*eidetikusok*”.³⁸ Ez a belső látásképeség, az alanynak és a tárgynak ez az egysége nem csak a művészeteket hatotta át, hanem a korai krétai gondolkodást is. Lírai kezdeményezéseiben találjuk meg a filozofémák megfogalmazásának első formáit: költészetével leplezi a filozofikumot, s filozofikummal töltötte meg a költészetet. Érdekes, hogy éppen ebben a sajátos kettősségekben találjuk első nyomát annak, hogy szétválék egymástól a költészet és a filozófia, az etikai és a jogi gondolkodás.

RANDEVÚ SPÁRTÁBAN

Homérosz és Thalész – mindketten a további filozófiai fejlődés meghatározó alakjai – első, természetesen csak szellemi találkozására Lükurgosz Spártájában történt.

Lükurgoszról azt állítják, hogy „*járt Samoson, és Kreophylos leszármazottaitól megismerte Homéros költeményeit, s elsőként vitte azokat magával Peloponnésosra.*”³⁹ Sztrabón úgy tudja, hogy Lükurgosz „*némelyek szerint találkozott a Khioson élő Homérosszal is*”⁴⁰ – ami eléggé valószínűtlen. Plutarkhosz tudósítása hihetőbb: „*Ázsiában ismerkedett meg Homérosz költeményeivel... Amikor látta, hogy a költemények erkölcsi és politikai tanulsága jelentősebb szórakoztató s gyönyörködtető hatásuknál, szorgalmasan lemásolta és*

összegyűjtötte, hogy magával hozhassa őket hazájába. Homérosz költeményeinek hírért homályosan már ismerték, sőt egyes részeit itt-ott meg is lehetett találni a görögöknél, de széles körben csak Lükurgosz tette ismertté őket.”⁴¹ A vallási reformok centrumában első helyen Zeusz és a Zeusz-vallás terjesztője, Homérosz állt. Ebben az értelemben emelhetjük ki Kerényi Károly a Homéroszhoz kapcsolható „szellemi mozgalomnak, mint épen a filozófia előjátékának fontosságát”.⁴²

Mellette és vele szemben a krétai kurész, Zeusz papja volt az, aki meghatározta Spárta szellemi életét. Lükurgosz Krétát is meglátogatta, ahol „a sziget legkiválóbb férfiainak társaságában töltötte idejét”.⁴³ A kurészek és a kozmoszok bizonyára nem hiányozhattak közülük. Mint Sztrabón utal rá: „Amint megérkezett [t. i. Lükurgosz Krétára – EKO], felkereste krétai Thalést, a dalköltőt és törvényhozót, s ő megismertette vele azt az eljárásmodot, amely szerint előbb Rhadamanthys, később pedig Minós, törvényeiket mint Zeustól származó törvényeket, az emberek közé vitték”.⁴⁴

Kapcsolatukra, Kréta és Spárta szoros viszonyára mutat, hogy a hagyomány szerint Lükurgosz egyedül Thalészt hívta meg Spártába: „Krétában élt akkor egy igen kiváló és bölcs férfit, krétai Thalész, akit Lükurgosz barátságos rávette, hogy utazzék Spártába... Ily módon, mielőtt Lükurgosz hozzákezdett polgártársai neveléséhez, krétai Thalész már úttörő munkát végzett Spártában.”⁴⁵ Thalész személyes jelenlétével segítette elő Spárta alkotmányos berendezkedését.⁴⁶ Lükurgosz krétai útjának hozadéka, hogy a lakedaimónok „énekeikben az erőteljesebb krétai dallamot alkalmazták, amelyet Thalész talált föl; ennek tulajdonítják egyébként a paianokat is, meg egyéb ottani dalokat, és még sok törvényes intézkedést”.⁴⁷ s kiemeli, hogy „A lakedaimónoknál szokásos táncot, dallamokat, az előírás szerint énekelt paianokat és sok egyéb törvényes intézményüket krétainak nevezték, mint amelyek onnan származtak.”⁴⁸

Nem kizárt, hogy Krétán eredendően a lírai formák – ódák, paianok, dalok – voltak uralkodók, s ezzel nem tudatosan és célirányosan, de ténylegesen az arisztokratikus eposzok ellenpólusát képviselték. Az ellentét nem csupán műfaji, hanem mélyen tartalmi is: a **paianok** nem Zeusznak, hanem Apollónnak szentelt dalok. Ezzel a hellén költészet fő vonulatával szemben egy másik költői és egy másik mitológiai irányba nyitott, az epikával szemben a szubjektivebb líra felé fordult, Zeusztól Apollón felé tájékozódott.⁴⁹ Ha az eposzok a filozófiai tanköltemények példái lettek, akkor a paianok a filozofikus elégiák előtt törtek utat.

A fordulat lényegét Schelling minősítette: „a lírai költészetet... mindenestül republikánus költészet”.⁵⁰ A „republikánus” minősítés annyiban illik a krétai dór társadalomra, s részben Lakedaimónra is, hogy megőrizték a katonai demokrácia lényeges elemeit.

A TANÍTVÁNYOK

Tanítóként őrizte az ősi, még Minós előtti rhadamanthüszi, valamint a minószi törvényeket, értelmezte azokat és átadta az ifjabb nemzedéknek. Tanítványai törvényhozók voltak, valamelyik polisznak adtak alkotmányt: „Törvényhozói működést fejtettek ki továbbá: Zaleukosz a nyugati lokrisziaknál, a katanai Kharondasz a maga polgártársai közt, s a többi, Itáliában és Sziciliában levő Khalkiszi garmatvárosban. Többen azt iparkodnak bizonyítani, hogy Onomakritosz volt az első jelentékeny törvényhozó, aki lokriszi létére Krétában szerezte ismereteit, ahol jóstudománya révén tartózkodott; hogy az ő barátja volt Thalész, ennek tanítványa pedig Lükurgosz és Zaleukosz, Zaleukoszé pedig Kharondasz.”⁵¹

A kurész Epimenidész prózai tanulmányt is írt Minoszról és Rhadamantüszről, valamint a krétai államról és a kurészekről, továbbá költeményeket „**Theogonia**”, az „**Aldozatokról**” és a „**Tisztulások**”-ról címmel. Mindezekben elméletileg összefoglalta és közvetítette a krétai elméleti erőfeszítések hozadékát, a krétai teológia és filozófia múltjába engedtek bepillantást.⁵²

A prózai alkotások ritmusát is a paintól kölcsönzött ritmusképlet adta: a „-vvv” és a „vvv-”.⁵³ A próza tartalmi jelentőségére Sztrabón mutatott rá: „a versmérték nélkül való beszédnek 'gyalogjáró beszéd' volt a neve, mutatja, hogy bizonyos magasságból, mint valami hintóról szállott le”,⁵⁴ vagyis a próza demokratikus hang és fordulat volt, annak emelője és egyben terméke, a laicizált görög mindennapok nélkülözhetetlen eszköze.

Keveset tudunk knósszoszi Thalészról, de tanítványainak rangos névsorról visszavetődik a fény reája is. Nem állíthatjuk, hogy a fenti kép a knósszoszi Thalészról és közvetlen hatásáról pontos, inkább kései, hiányos és másodlagos adatok alapján megrajzolt feltételezés. Igazán nem tudjuk, hogy ki volt, és csak sejtjük, hogy tanítása milyen volt, legföljebb azt állíthatjuk, hogy milyen lehetett! Ennél többet aligha tudhatunk meg életének körülményeiről, munkásságának eredményiről és eszmei hatásáról, de ez éppen elég.

A KÉT THALÉSZ

Ha a Diogenész Laertiosz által említett hat Thalész közül a kalatiai rétor, a sziküoniai és a Durisz említette festőt és a Dionüsziosz által felhozott fiatal ismeretlent nem számítjuk, akkor kap a „*Thalész, az első?*” cím értelmet, mégpedig kettőset. A fennmaradó két Thalész közül a krétai vagy az ióniai az első; s kettőjük közül a filozófiatörténetet a knósszoszival vagy a milétoszival kell-e elkezdenuünk?

Platón csupán áttételesen utalt krétai Thalészra,⁵⁵ milétoszi Thalészt pedig a bölcsek között éppen csak megemlítette. Hajlott arra, hogy a filozófiai gondolkodást, kiváltképpen a **társadalomfilozófiát** „*A filozófia nagyon régi formájának*” egyikéből,⁵⁶ a kurészok papi bölcsességéből, végül is **knósszoszi** Thalésztől eredeztesse, mert ő állt legközelebb az államot vezető filozófus eszményéhez,⁵⁷ aki megvalósítja azt az ellentmondásos folyamatot, amelyben „*Az értelem és a hatalom természetétől fogva együvé tart, amennyiben szüntelenül egymást űzi, keresi és egyesül.*”⁵⁸ Költészetével ő alapozta meg a **mitologizáló filozófiát**, s lévén Prokonnészosz, Kréta, Szürosz, Szamosz sziget, mondhatjuk, hogy az égei-tengeri vagy a szigeti filozofálás kezdeményezője, a **társadalomfilozófia** felé tájékozódók korai elődje volt.

Arisztotelész filozófiatörténeti kommentárjaiban fanyalogva említi e törekvéseket, és nem sokra tartotta, amiért azután mellőzi is őket. Arisztotelész knósszoszi Thalésznek csak nevét említette és tanítványainak névsorát közölte.⁵⁹ Ő a kis-ázsiai ión világra figyelt, számára a filozófia tulajdonképpen a **természetfilozófiával** azonosult. Arisztotelész másfélszáz évvel későbből, **milétoszi** Thalésztől származtatja a filozófiai gondolkodást.

Plasztikusan mutatja mindez kettőjük filozófiatörténeti felfogása közötti különbséget, s azt, hogy a **Thalészeken**, **knósszoszi** Thalészen és **milétoszi** Thalészen fordul meg, hogy milyen képet alakítunk ki a görög filozófia kezdetéről!

Ha a költők Homérosz példáján okulva indultak a görög világ költői meghódítására, ha a természetfilozófusok többnyire milétoszi Thalész nyomdokain haladtak, akkor a társadalom világáról gondolkodó társadalomfilozófusok mindmáig, egytől egyig krétai Thalész khitónja mögül bújnak elő.

JEGYZETEK

Hédervári Péter: A görög Pompeji. Egy vulkán régészete. Gondolat Könyvkiadó. 1972. 224. old.

² Diog. Laert 1.1. (Diogenész Laertiosz: A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. I-V. 1. köt. Jel Könyvkiadó. 1. köt. 2005.)

³ Thuküdidész: A peleponnészosi háború. I.4. Osiris Kiadó. 1999. Platónról: „egykor Minosz Attika lakosait nagy tengeri hatalmára támaszkodva súlyos adózásra kényszerítette; azoknak ugyanis még nem voltak hadihajóik, mint manapság, sem földjük nem volt telve hajóépítésre alkalmas fával, hogy könnyen szerezhetek volna tengeri hatalmat, nem voltak képesek tehát a hajózás utánzása által maguk is hajósokká lenni, s így tüstént elhárítani az ellenséget.” (Platón: Törvények. 706ac.)

⁴ Sztrabón: Geographica. X. 4,9. Gondolat Könyvkiadó. 1977.)

⁵ Bachofen: Az anyajog. In: Uő. Mítosz és ősi társadalom. Gondolat Könyvkiadó. 1978. 182. old.

⁶ A delphi papság krétai származék. A knósszoszi, i. e. XVI. századbéli rétegben talált oroszlánfejet ábrázoló ivóedény (rhüton) mását Delphoiban, az Apollón-szentély adütonjában találták. (vö. Hegyi Dolores: A görög Apollón-kultusz. Akadémiai Kiadó. 1998. 56. old.). Az Apollón-kultuszban a paián és a tánc is krétai eredetű.

⁷ Platón: Prótagorasz. 342ab. (Platón: Összes művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.)

⁸ Sztrabón X. 4,8.

⁹ A krétai törvénykezés forrása Fönícia, alkotmánya mintájául a türoszi szolgálhatott. A másik példa Egyiptom. Hegel Manu törvénykönyvét említi, hogy „Ezt az indiai törvényhozót összehasonlították a krétai Minosszal, amely név előfordul az egyiptomiaknál is, és bizonyára figyelemre méltó és nem véletlen, hogy ez a név így több helyen fordul elő.” (Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1979. 309. old.)

¹⁰ Arisztotelész: Nikomakhoszi etika 1132b. Európa Könyvkiadó. 1987.

¹¹ Apollodórosz: Mitológia. II.4,9. Európa Könyvkiadó. 1977.

¹² Platón: Gorgiasz. 524e-525a.

¹³ Platón: Törvények. 625a.

¹⁴ Platón: Törvények. 948bc.

¹⁵ Ezzel egyidejűen Hésziodosz elítéli az esküt, mert az hamis lehet. (vö. Hésziodosz: Istenek születése. 231-232; Munkák és napok. 219-220. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976.)

¹⁶ Platón: Törvények. 948bc.

¹⁷ Sztrabón. X. 4,8.

¹⁸ Enyhíti Minosz befeketését, hogy a költők bosszúból tették Athén adófizetésre kötelezése miatt (vö. Platón: Minosz (avagy a törvény). 318d-321b In: Platón összes művei kommentárokkal. Apokrif dialógusok. Első Alkibiadész. Második Alkibiadész. Hipparkhosz. Szerelmes ifjak. Theagész. Kleitophón. Minosz. Atlantisz. 2005.)

¹⁹ Sztrabón. X. 4,8. „Kilencévenként”, mert a „nagyév” 99 holdhónapból, azaz 8 napévből állt, a kilencedik év az új nagyév első éve. „Mínt hogy hitik szerint a világrénd 8 évenként újul meg, s szoros kapcsolatot véltek felfedezni a természeti és társadalmi törvények között, úgy érezték, hogy ezen periódusok kezdetén a társadalom energiáit is fel kell frissíteni. Ezért tartották kezdetben a legnagyobb ünnepeket 8 évenként, ezért kellett a társadalom jólétét biztosító uralkodónak hatalmát 8 évenként megújítani. Ez a magyarázata annak, hogy a krétai Minos 8 évenként szállt le egy barlangba, hogy onnan Zeus tanácsaival térjen vissza... az athéniak ezért küldtek 8 évenként 7 fiút és 7 lányt a Minótaurosra.” (Hegyi Dolores: A görög Apollón-kultusz. 47. old.)

²⁰ Od. XIX,172-179. (Homérosz: Iliász. Odüsszeusz. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960.)

²¹ Diktén Zeus barlangja: „A napsütötte hegyoldalon hirtelen szénfekete üreg tárul fel... A rétegek meredeken lejtnek. Alig pár lépés után sűrűsödik a sötétség, a látogatót mecsápjá a kövekből hideg, nyirkos levegő. Fekete cseppkövek – egy tébolyodott építész oszlopcsarnoka, ahol szűk folyosók, járatok is azt sugallják, hogy a születés síkos, biológiai magjában vagyunk. – A barlang két részből áll, a magasabbik volt az áldozóhely. Maradtak fenn töredékek, amelyekben egy oltár nyomait vélük felfedezni a régészek. Természetes lépcsőfokok vezetnek a másik, tíz-húsz méterrel lejjebb fekvő helyiségbe, ahol sötét, mozdulatlan viziükör feszül a mélyben... Zeus barlangja (a **Diktaion antron**) az új fényvallás sötét bölcsője.” (Herbert: Kísérlet a görög táj leírására. In: uő. Labirintus a tengerparton. Európa Könyvkiadó. 2003. 96-97. old.)

²² Kurészek Zeus szolgálói, majd papjai. „A krétai és a phrygiai történet előadói ugyanis a kuréteket ilyenfajta isteni személyeknek vagy az istenek szolgálóinak mondják.” (Sztrabón. X. 3,7.). Sztrabón megjegyzi: „A kurétek tehát vagy azért, mert mint fiatal legények (kopoi) segédkeztek, vagy pedig, mivel a gyermek Zeust (koupoč) nevelték (mindkétféleképpen regélik) kapták ezt a megtisztelő elnevezést, mint bizonyos fajta satyrosok Zeus körül.” (Sztrabón. X. 3,11). Más mítoszváltozat szerint a kurétek a vajúdo Rhea kinjában földbe mélyedő ujjai nyomán született hegyi démonok: „Daktyloi Idaioi”, „Idai Ujjak”.

²³ Eszméik föníciai forrásra utalnak, de Lucretius évezrednyi idő múltán fríg eredetűeknek mondja őket (vö. Lucretius: A természetéről. II. 629-642. Alföldi Magvető Kiadó. Debrecen. 1957.)

²⁴ Platón: Törvények. 461e-468a.

²⁵ Vö. A „drérosi alkotmány”. 66. In: Görög történelem. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. 2. kiad. 2003.

²⁶ Vö. Plutarkhosz: Lükurgosz 4. (Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. 1. köt. Magyar Helikon. 1978.)

²⁷ Arisztotelész: Politika. 1273b. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984.

²⁸ Megfordítottuk Varga Csabának a jog és a filozofálás közötti kapcsolatáról írt gondolatát: „Minden filozófiai rendszernek, mely azzal az igénnyel lép fel, hogy a társadalmi valóságról is szóljon, szükségképpen véleményt kell formálnia a társadalmi rend megszervezésének alapjairól, eszközeiről és módjairól. Nyilvánvalóan már a fejlődés viszonylag alacsony fokán két egymástól elkülöníthető kérdésként vetődik fel, hogy **milyen** társadalmi rendet s **hogyan** érvényesítsenek... A válaszlehetőségek tehát a jog intézményesedése kapcsán válnak szét egymástól.” (Varga Csaba: A jog helye Lukács György világképében. Magvető Kiadó. 1981. 5-6. old.)

²⁹ Varga Csaba Platónra és Arisztotelészre utal, de a jogi és filozófiai gondolkodás elválása már knósszoszi Thalészttől kezdve megjelent.

- ³⁰ Tanítványai voltak az első utópisták – korinthoszi Pheidón, thébai Philolaosz és khalkédóni Phaleasz –, akik közös gazdálkodást és vagyoni egyenlőséget hirdettek. (vö. Arisztotelész: Politika. 1274a.)
- ³¹ Vö. Arisztotelész: Politika. 1252b.
- ³² Plut Lükurgosz 4.
- ³³ Plut Lükurgosz 4. (Az én kiemelésem – EKO)
- ³⁴ „Van egy nagyon régi formája a filozófiának, amely egész Görögországban, Kréta szigetén és Spártában a legelterjedtebb, a legtöbb bölcselkedő is ezeken a vidékeken található. Csakhogy ezek eltitkolják tudományukat” (Platón: Prótagorasz. 342d-343a). Hegel szerint a misztériumokban „semmiféle különös bölcsesség, mély felismerés nem található.” (Hegel: Előadások a művészet filozófiájáról. Atlantisz Könyvkiadó. 2004. 217. old.), azaz „Nem volt titkos tudományuk, mint ahogyan a szabadkőművesekről is tudjuk, hogy nem tüntetik ki őket ismeretek, tudományok, – legkevésbé filozófia.” (Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. Akadémia Kiadó. 1958. 167. old.). Történelmileg másképpen kell megítélni a tudomány és a filozófia **előtti**, a hagyományos hiedelmekkel **szemben** fellépő, és másképpen a tudomány és a filozófia **mellett** és **ellen** fellépő misztériumokat. Hegel Bernben és Frankfurtban maga is kapcsolatban állt a német és a francia szabadkőművesekkel. A páholyok politikai centrumok voltak, „a szabadkőművesség a filozófiát nem tudományos eredményekért műveli” (Arató Frigyes: A szabadkőművesség. Pátria. 2. kiad. 1913. 15. old.). A magyar progresszió számos alakja – Martinovics, Kölcsey, Kossuth, Ady – szabadkőműves volt.
- ³⁵ „A bölcsék tudományt rejtegetnek; a bolondnak szája pedig közeli romlás.” (Péld 9,14)
- ³⁶ Németh György említi, hogy „a krétaiak a polgárok gyerekeinek a törvényeket megzenésítve tanították meg, hogy könnyebben megjegyezhesék azokat, és ne hivatkozhasanak egy esetleges felelősségre vonáskor a törvények nem ismeretére... Elképzelhető tehát, hogy a törvények dallamukkal együtt terjedtek poliszra, segítve az adott közösségek belső harmóniájának megteremtését.” (Németh György: A polisok világa. Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe. Korona. 1999. 225. old.)
- ³⁷ Schelling: A művészet filozófiája 334. old.
- ³⁸ „A görög filozofálás elfogulatlan, mert még nincs tekintettel a lét és a gondolkodás ezen ellentétére, mert az még nem létezik számára. Filozofálnak, gondolkodnak, a gondolat által okoskodnak; úgyhogy a gondolkodásban ez a tudattalan előfeltevés rejlik, hogy a gondolkodás egyben a lét.” (Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 967. old.)
- ³⁹ Hérakleidész Lembos: Kivonatai az Arisztotelész gyűjtemény anyagából. 10. Ritoók Zsigmond is ezt az adatot fogadja el (vö. Ritoók Zsigmond: A görög énekmondók. 16. old.)
- ⁴⁰ Sztrabón X. 4,19.
- ⁴¹ Plut. Lükurgosz 4.
- ⁴² Kerényi Károly: Herakleitos és a görög filozófia eredete. In: uő. Az örök Antigone. Vallástörténeti tanulmányok. Paidion. 2003. 38-39. old.
- ⁴³ Plut. Lükurgosz 4.
- ⁴⁴ Sztrabón X. 4,7.
- ⁴⁵ Plut. Lükurgosz 4.
- ⁴⁶ Lükurgosz kritikával követte Thalész: „A krétaiak bizonyos törvényeit helyeselte, és elhatározta, hogy ha hazaérkezik, saját hazájában is életbe lépteti őket, másokat viszont helytelenített.” (Plut Lükurgosz 4.)
- ⁴⁷ Sztrabón X. 4,16.
- ⁴⁸ Sztrabón X. 4,18.
- ⁴⁹ Egyesek szerint hiányzik a műkénei írásokból, kultusza 1200 utáni (vö. Maróti Egon: Delphoi és a Pythia sportversenyei. 12-13. old.), mások szerint az égei kultúra akháj íjas istenalakja Apollón előképe (vö. Hegyi Dolores: A görög Apollón-kultusz. 79. old.). A lineáris B-t megfejtve kiderült, hogy az ősi Krétán ismerték „Paiawon”, ezt „Paian” korai formájaként, majd Apollónként azonosították, de önálló istenként való értelmezése nem teljesen meggyőző (vö. Chadwick: A lineáris B megfejtése. Gondolat könyvkiadó. 1980. 173. old.). Tisztázatlan, hogy a Zeusz papja miért az Apollón-kultusz propagátora. Kréta-athéni kapcsolatok: Apollón delfin alakjában (Apollón Delphiniosz) hajózási kréti kereskedőket kényszerített Delphoiba, hogy papként szolgálják, s paianokkal magasztalják. Athénben Minosz fiát, Androgeosz megölik, ezért Athén emberadója, majd Thészeusz megöli Minótauroszt, s elrabolja Ariadnét, Minosz leányát.
- ⁵⁰ Schelling. A művészet filozófiája. (A kéziratot hagyatékából). Akadémiai Kiadó. 1991. 333-334. old.
- ⁵¹ Arisztotelész. Politika. 1274a.
- ⁵² Vö. Diog. Laert. I,10. és Sztrabón X. 4,14.
- ⁵³ Vö. Adamik Tamás: Utószó. In: Arisztotelész: Rétorika. 270-271. old.
- ⁵⁴ Sztrabón. I. 2,6. Plutarkhosz megjegyzi: „a filozófiát sem utasítjuk el, mintha teljesen megsemmisült és elpusztult volna, csak azért, mert régebben a filozófusok költeményekben fejtették ki tanaikat és érveiket, mint Orpheusz, Hésziodosz, Parmenidész, Xenophanész, Empedoklész és Thalész, később azonban felhagytak ezzel”. (Plutarkhosz: Miért nem jósol már versben a Püthia? 403,18-f. In: Magyar Filozófiai Szemle. 2002. 4. sz.). Később. „a nyelv megváltozásával és egyszerűsödésével a történetírás mintha csak hintóról szállt volna le, elhagyta a versmértéket, és mikor gyalog kezdett járni, világosan elkülönült egymástól az igazság és a mese, s a filozófia is a világosságot és közérthetőséget részesítette előnyben a hatásvadászattal szemben, ezért prózában folytatta a vizsgálódást.” (i. m. 406,24-b.)
- ⁵⁵ Vö. Platón: Prótagorasz 342a.
- ⁵⁶ Vö. Platón: Prótagorasz 342a.
- ⁵⁷ Azért Szolón „a hetek legbölcsebbike” (Platón: Timaios. 20d. és 21c.), mert használt államának (vö. Platón: Állam. 599e.)
- ⁵⁸ Platón: Második levél. 310e. Platón nem említi név szerint, csak azt az irányzatot, amely az ő munkásságából sarjadt.
- ⁵⁹ Arisztotelész: Politika. 1274a.